

CARIYELİK TEN HÜKÜMDARLIĞA: HAYZÜRÂN

LEYLA ÖZER*

Öz: Yakın dönemde ele alınmış tarih araştırmaları incelendiğinde liderlik vasfının ön planda olduğu birçok kadına rastlamak mümkündür. Özellikle de erkek egemen bir devlet yapısında kadının bu vasfını hükümdarlıkla taçlandırması büyük bir başarıdır. Bu anlamda tarihte dikkat çeken önemli bir isim vardır ki o da Abbasi hükümdarı olmayı başarmış Hayzürân adında bir cariyedir. Kadının devlet başkanı olamayacağı söyleminin genel kabul gördüğü Arap toplumunda Hayzürân, güzelliğiyle, zekâsıyla ve yönetimdeki ehliyetiyle bir ilk olmanın ötesinde, iktidarı süresince göstermiş olduğu cesaret ve liderlik vasfıyla her daim adından söz ettirmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde makale Hayzürân'ın siyasete etkisi, halife olan eşi Mehdî ve iki oğlu Mûsâ El-Hâdî ile Harûnür-reşid dönemlerindeki siyasi faaliyetlerini dönemi ele alan kaynaklar ışığında okuyucuya aktarmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbasi, Hayzürân, Halife, Hükümdar.

FROM JURISDICTION TO DOMINATION: HAYZÜRÂN

Abstract: When the recent historical studies are examined, it is possible to come across many women whose leadership qualities are at the forefront. Especially in a male-dominated state structure, it is a great success for women to crown this qualification with the rulership. In this sense, there is an important name in history, which is a female slave named Hayzürân who managed to become the Abbasid Ruler. In the Arab society, where the discourse that a woman cannot be the head of state is generally accepted, Hayzürân has always made a name for herself with the courage and leadership she has shown during her rule, beyond being the first with her beauty, intelligence and competence in administration. When evaluated in this context, the article will try to convey to the reader the influence of Hayzürân on politics, about which there are not many studies, and her political activities in the periods of her husband Mehdî, who is the caliph, and her two sons, Mûsâ El-Hâdî and Harûnürreşid, in the light of the sources dealing with the period.

Keywords: Abbasid, Hayzürân, Caliph, Emperor.

* Erzurum Teknik Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Alanı Yüksek Lisans Öğrencisi, Leyla.ozler25@erzurum.edu.tr

Giriş

Tarih boyunca toplumun yapısı ve değer yargıları çerçevesinde konumlandırılan kadın, toplumun kendisine sunmuş olduğu haklar doğrultusunda var olup kendini gösterebilmiştir¹. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da her topluluğun kadına atfetmiş olduğu değer aynı önem ve kıymette olmamış, bu durum toplumdaki topluma değişkenlik göstermiştir². Erkek egemen toplumlarda kadın ikinci planda kalmış hak ve özgürlükleri neredeyse yok sayılmıştır³. Cahiliye devri Arapların kadınlara yönelik zihniyetlerine bakıldığında ticarî bir metâ olarak değerlendirildiği, gerek toplumsal gerek siyasal gerekse iktisadi bakımdan toplum bünyesinden soyutlandığı görülmektedir⁴. İslamiyet'in kabulüyle değer gören kadın profili, somutlaşmaya ve değer görmeye başlamıştır⁵. Siyasî ve sosyal kimlik noktasında gördüğü değerler çerçevesinde faal olarak harekete geçen kadınlar zamanla ülke meselelerinde söz hakkına sahip olmanın yanı sıra hükümdarlığa doğru giden bir yolun da kahramanları olmuşlardır. Emeviler zamanında halife eşlerinin Arap ırkından seçilip devlet idaresinden uzak tutulduğu⁶ görülürken bu durum Abbasiler zamanında değişmiştir. Cariyelerle yapılan evliliklerin oldukça popüler hale geldiği Abbasiler zamanında evlilik konusundaki değişimin ilk uygulayıcısı Halife Mehdî olmuştur⁷. Bu başlangıç cariyelerin siyasi arenada kendilerine kimlik bulmalarının yolunu açmış,

¹ Ömer Faruk Harman, "Kadın", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 82.

² Hasan Acar, "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, c. VI/ sy. 21, 2019, s. 395.

³ Sedef Kapanoğlu, *Çin'de Kadın İmgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 5.

⁴ Fatih Güzel, "İlk İki Asrında Abbâsî Devlet Yönetiminde Kadınların Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. XIII/ sy. 69, 2020, s. 1387; Ahmet Güzel, "Kadınların Siyasete Etkisi Bağlamında Hayzürân Örneği", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 12, 2017, s. 82.

⁵ Güzel, "İlk İki Asrında...", s. 1387.

⁶ Hacı Ataş, "Hayzürân'ın Halife Hâdi ile İktidar Mücadelesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. VI /sy. 2, 2020, s. 488-489.

⁷ Güzel, "İlk İki Asrında...", s. 1388.

hükümdarlığa kadar giden yolda örnek teşkil etmiştir. Bu örneklerden en baskını hiç şüphesiz gerek Abbasi halifesi eşi Mehdi Billâh'a gerekse oğullarına meydan okuyan Hayzürân'dır. Makale cariyelikten hükümdarlığa giden yolda onun verdiği mücadeleyi konu edinmektedir.

1. Hayzürân'ın Adı ve Soyuna Hakkında

Hint Kamışı, bambu gibi yumuşak bitkilerin yanı sıra *güverte iskele* gibi deniz taşıtlarının arka kısımları anlamına gelen Hayzürân kelimesi, sanatsal anlamda özellikle Arap asıllı şairler tarafından *Arap güzelinin boyu, sevgilinin güzelliği* gibi ifadelerle anlamlandırılmıştır⁸. Kelime her ne kadar Hayzürân olarak söylene de bazı kaynaklarda *Hezerân* olarak da geçmektedir⁹. Hayzürân'ın adı ve soyuna üzerine birçok görüş olmakla beraber Taberistan'da¹⁰ katıldığı bir savaşın akabinde esir alınarak Bağdat'a sürgün edilen Atâ¹¹ isimli babasının Yemen asıllı olduğuna dair bilgiler Hayzürân'ın Yemen asıllı olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bunun yanı sıra onun Fars kökenli bir köle olduğunu savunanlar da vardır¹².

Atâ'nın Abbasi Halifesi zamanında Cüreş¹³ kentinde ikamet etmesine bakılacak olursa Hayzürân'ın burada doğmuş olabileceği düşünülebilir. Bu bilgiyi destekleyen kaynaklar çoğunlukta olmakla beraber Hayzürân'ın *Yuş* adlı bir şehirde hür bir kişi olarak doğduğunu savunan müellifler de

⁸ Ataş, a.g.m., s. 490; Kasım Kırbıyık, "Hayzürân", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XVII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 106.

⁹ Mehmet Zihni, *Meşâhürü'n-Nisâ*, Çev. Bedreddin Çetiner, Şamil Yayınevi, İstanbul 1982, c. II, s. 207; Güzel, a.g.m., s. 83.

¹⁰ Taberistan: İran'ın kuzeyinde günümüzde Mâzenderan adını taşıyan eyalet. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 322-323.

¹¹ Ata, Abbasi halifesi Mansur'un kölesi olmakla beraber sonrasında serbest kalarak Yemen hakam olmuştur.

¹² Güzel, a.g.m., s. 83.

¹³ Ataş, a.g.m., s. 490; Kırbıyık, a.g.m., s. 106; Güzel, "İlk İki Asırda...", s. 1388.

¹⁴ Nabia Abbott bölgenin ismini *Yuş* olarak kaydetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nabia Abbott, *Hayzurân ile Zübeyde Bağdat'ın İki Kraliçesi*, Çev. Suat Kaya, Yurt Kitap Yayın, Ankara 1999, s. 48.

bulunmaktadır¹⁴. Bu bilgiler kaynaklara dayalı varsayımlar¹⁵ olmakla beraber Hayzürân'ın siyasi arenada yer aldığı dönemde içerisinde Yemen'de uşak olarak çalışan kardeşi Gıtrîf'i¹⁶ Yemen valisi olarak ataması onun köken olarak nereye bağlı olduğu hususunda güçlü ihtimaller uyandırmaktadır. Sonuç itibarıyla Hayzürân'ın Yemen asıllı olma ihtimali kuvvetle muhtemel görünmektedir. Zira Yemenli kadınların erkek egemenliğine karşı başkaldırı cesareti göstermeleri Hayzürân'ın da gelecekte hükümdar kimliğine bürünmesinde genetiksel bir etkisi olduğunun en açık göstergesi kabul edilebilir¹⁷. Hayzürân'ın adındaki fonetik söylem onun Hazar Türklerinden¹⁸ olabileceği tahminini ortaya koymuşsa da bu konu kaynaklar tarafından desteklenebilecek durumda değildir. Gösterişli ve etkileyici cariyelerin genellikle Berberilerde olması onun Berberî olma¹⁹ ihtimalini de düşündürmektedir. Bilinen o ki bu asılsız ihtimalleri bir kenara bıraktığımızda Hayzürân'ın Yemen asıllı olması gerekmektedir.

2. Kölelikten Abbasi Sarayına Geçişte Hayzürân

Kölelikten Harem'e oradan da saraya geçişe kadar geçen zaman Hayzürân cephesinde oldukça sancılı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Sakif²⁰ adı verilen kabileye mensup muhacirlerden birine kölelik yapmakta olan Hayzürân, çok geçmeden Cüreş kentinde kurulan bir köle pazarında satışa sunulmuş ve burada bir tacir tarafından sahiplenilmiştir. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş tekrar Mekke'de satışa

¹⁴ Fatima Mermisi, *Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, Çev. M. Ali Kayabal-Filiz Nayır, Cep Kitapları, İstanbul 1991, s. 65.

¹⁵ Hayzürân Arap asıllı bir adam ile onun Arap soyuna mensubiyeti bulunmayan karısından doğmadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mermisi, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁶ Bazı kaynaklarda *Hitrîl İbn Ata* olarak geçmektedir. Bkz: Abbott, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁷ Ataş, *a.g.m.*, s. 490; Mermisi, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁸ Ataş, *a.g.m.*, s. 490.

¹⁹ Zekerîya Kitapçı, *Abbâsî Hilâfeti'nde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1997, s. 360; Abbott, *a.g.e.*, s. 46.

²⁰ Sakif: Adnânîler'e mensup bir Arap kabilesi olarak bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Sakif", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 10-11.

sunulması²¹ Hayzürân'ın kaderinde bir dönüm noktası olmuştur. Zira Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur, Hayzürân'ı görmüş, bir hayli beğendiği *dal gibi ince ve narin*²² olarak tarif ettiği²³ bu cariye'nin oğlu Mehdî'ye layık bir zevce olabileceği kanaatine vararak başlık vermek suretiyle sahiplenmiştir²⁴.

Köle pazarında Hayzürân'ı gözüne kestiren Halife Mansur onunla iletişime geçerek ailesine ilişkin bilgi almak istediğinde Hayzürân: Mekke'de doğduğunu Curaş'a götürüldüğünü, Allah'tan başka kimsesi olmadığını ailesinin tek evladı olduğunu söylemiştir. Aldığı bu cevaplardan memnun olan Halife Mansur, yanındaki görevliye Hayzürân'ı alarak evlat sahibi olması için oğlu Mehdî'nin yanına götürmesini emretmiştir²⁵. Sonuç olarak Mehdî Billâh babasının seçimi doğrultusunda fıkıh eğitimi de almış olan Hayzürân'ı letafet ve dirayeti dolayısıyla 159 (775-776) tarihinde sahiplenmiş ve nikâhı altına almıştır²⁶. Böylelikle Hayzürân güçlü bir kimlikle Abbasi sarayına yerleşmeyi başarmıştır.

Hayzürân, Mehdî Billah ile olan evliliğinden Mûsâ el-Hâdî ve Harûnür-reşid adlarında iki erkek evlat sahibi olmuş²⁷ ve

²¹ Cuma Karan, "Abbasi Sarayında Ümmüveledlerin Yönetime Etkisi: Hayzürân, Şağab ve el-Kahramâniye Örneği", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, sy. 54, 2020, s. 389.

²² Hayzürân'ın güzelliği *bir saz gibi narin ve latif* olarak tarif edilmiştir. Bkz: Abbott, *a.g.e.*, s. 42.

²³ Mustafa Hizmetli, "Abbasiler Döneminde Kadının Siyasetteki Rolü: Harunür-reşid'in annesi Hayzürân ve eşi Zübeyde Örneği", *3. Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi (Kasım 2018, Mardin)*, s. 1245.

²⁴ Abbott, *a.g.e.*, s. 42; Karan, *a.g.m.*, s. 389; Konuyla ilgili farklı birçok bilgi olmakla beraber bunlar arasında en dikkat çekeni Hayzürân'ın Mehdî Billâh'tan hamile kalarak onun çocuk sahibi olması maksadıyla sahiplenildiği mevzudur. Ayrıntılı bilgi için bkz; Hizmetli, *a.g.m.*, s. 1245.

²⁵ Abbott, *a.g.e.*, s. 45. Konu hakkındaki görüşlerden bir diğeri Halife Mansur'un Hayzürân'ı sahiplenirken yanında oğlu Mehdî Billâh'ın da bulunduğu ve seçimin bizzat Mehdî Billâh tarafından yapıldığı hususudur. Bkz; Abbott, *a.g.e.*, s. 43.

²⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr-üt Taberî, *Târîhu'l-Ümemi ve'l-Mülük*, c. VIII, Beyrut 1987, s.121; İzzüddin Ebü'l-Hasan İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Çev. Yunus Apaydın, c. XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1986, s. 193; Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülük*, Neşr. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1992, s. 229; Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Çev. N. Demirtaş, İstanbul 2007, s. 18; Güzel, "İlk İki Asırda...", s. 1388; Atâş, *a.g.m.*, s. 490.

²⁷ Abbott, *a.g.e.*, s. 43; Ancak kardeşlerden her ikisinin de tam olarak ne zaman doğmuş olabileceklerinin tespiti güçtür. Fakat her ikisinin de Rey'de doğdukları tahmin edilmektedir. Hayzürân'ın çocuklarıyla ilgili kaynaklarda üç erkek iki kız olmak üzere beş çocuğunun olduğundan bahsedilir. Abbâse isimli kız çocuğunun annesinin kim olduğu hususunda ihtilaf söz konu-

iki oğul dünyaya getirmekle Ümmüveled²⁸ ismine mazhar olmuştur. Hayzürân saraydaki yerini sağlamlaştırdıktan sonra Yemen’de ikamet etmekte olan aile fertlerini yanına getirterek Abbasi sarayında nüfuzunu arttırmayı planlasa da bu adımın sonuçları beklentisinden farklı olmuştur. Zira saraya gelen aile fertlerinden her biri kendi ihtirasları doğrultusunda nüfuzlarını arttırmaya çalışmışlardır. Öyle ki Hayzürân’ın ablası Salsal kayınbiraderi Cafer’in başını döndürerek ondan çocuk yaparken²⁹ kardeşi

su olup rahim adlı cariyesinden doğduğu tahmin edilmektedir. Mehdi Billâh’ın Muhayyat adlı cariyesinden de bir oğlu olduğu ve kısa sürede öldüğü bilinmektedir. Birtakım kaynaklar Hayzürân ile Mehdi Billâh’ın, adı *Küçük Hanım* manasına gelen Banugah/Banucah isimli bir kızlarının varlığına da işaret etmektedir. Kaynakların aktarımına göre Banugah, Mehdi Billâh tarafından sevilen bir evlat olmanın yanında erkek kılığında babasının seyahatlerine de iştirak etmiştir. Nitekim bu seyahatlere katılmış bir zâten şu anlatımları da bunu doğrulamaktadır: *El-Mehdi, Basra’yı askerleriyle ziyaret ettiğinde, önünde inzibat amirinin, ikisi arasında da delikanlı kılığında al-Banuka’nın ilerlediğini gördüm. Sirtında siyah pelerin, belinde kılıç vardı. Ve giysilerinin altından kabarık göğüslerini de görebiliyordum.* Mehdi Billâh çok sevdiği kızı Banucah için saray yaptırarak onun rahat bir yaşam sürmesini de garanti etmiştir. Hakkında fazla malumat olmayan oğullarından biri de İsâ b. Mehdi’dir. Onunla ilgili söylenecek tek husus Hayzürân’ın oğlu olmadığı Rayta adlı bir cariye bu oğulun dünyaya geldiğidir. İsabâd sarayının İsâ b. Mehdi için yapıldığı hocası olarak da Mübârek Et-Türki’nin atandığı bilinmektedir. Kaynakların bir kısmında Fazl b. Yahya ismine de rastlanmaktadır. Bermekî sülalesine mensup olduğu tahmin edilen Fazl b. Yahya doğduktan sonra Hayzürân onu sütüyle beslemiş Fazl’ın annesi de Harûnür-reşid’e sütanneliği yapmıştır. Bu nedenle kaynaklar Fazl b. Yahya ile Harûnür-reşid’in sütkardeşi olduğunu belirtmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz; Abbott, *a.g.e.*, s. 41; Mernissi, *a.g.e.*, s. 71.

²⁷ Abbott, *a.g.e.*, s. 51.

²⁷ Abdullah b. Mübârek: Tebeu’t-tâbiimin ileri gelenlerinden, muhaddis, zâhid ve fakih olarak bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Raşit Küçük, “Abdullah b. Mübârek”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. I, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 122-124.

²⁷ Güzel, *a.g.m.*, s. 83.

²⁷ Fazl b. Yahyâ el-Bermekî: Hârûnürreşid devrinin önemli devlet adamlarından biridir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Fazl b. Yahyâ el-Bermekî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 276.

²⁷ Bermekîler: Abbâsiler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunan bir ailedir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Bermekîler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1992, s. 517-520.

²⁷ Kırbıyık, “Hayzürân”, s. 106.

²⁸ Ümmüveled, *Elendisinden çocuk dünyaya getiren cariye* manasını ifade etmektedir. Köle kavramı temeline inşa edilmiş bu kavram köle ticaretine maruz kalan kadınların varlığı sonucunda teşekkül etmiş ve anlam kazanmıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Ataş, *a.g.m.*, s. 499; Karan, *a.g.m.*, s. 383; İsmail Parlatur, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten*, c. XIVII / sy.187, 1983, s. 805; Karan, *a.g.m.*, s. 38; Kitapçı, *a.g.e.*, s. 306.

²⁹ Clot, *a.g.e.*, s. 19; Abbott, *a.g.e.*, s. 49.

Esmâ da Hayzürân'ın sarayda olmadığı bir sırada Mehdi Billâh'ın nikâhı altına girmiştir. Fakat Hayzürân'ın saraya dönmesiyle yaşanan kaos, Mehdi Billâh'ın Esmâ'ya yüklü miktarda para vermek suretiyle nikahından düşürmesiyle sonuçlanmıştır³⁰.

3. Abbasi İdari Sisteminde Hayzürân

Halife Mansur'un vefatının ardından oğlu Mehdi Billâh Abbasi halifesi olmuş ve idareyi ele almıştır. Onun idare sürecinde sarayı etkileyen isimlerden biri de hiç şüphesiz kendisini en çok etkileyen hanımı Hayzürân'dır. Hayzürân'ın diğer eşlerden farklı bir noktada yer almasının altında Mehdi Billâh'ın ona duyduğu derin sevgi yatmaktadır. Öyle ki Hayzürân'a yazdığı ve affettiği şiirler oldukça fazladır. Kaynaklar Mehdi Billâh'ın kâtibî Ebû Kureyş İsâ b. Mase adından bahsederken onun Hayzürân'ın kâtipliğini de yaptığını ifade etmektedirler. Bu konuda diğer hanımların adlarının geçmemesi Hayzürân dışında hiçbir halife eşinin idare sisteminde söz hakkına sahip olmadığını en açık delildir³¹. Hayzürân eşinin sevgisinden güç alarak Abbasi sarayında nüfuzunu bir hayli artırmış ülke idaresinde hatırı sayılır oranda söz hakkına sahip olmuştur.³² Aldığı kararlar neticesinde resmi yazılara onay verme yetkisine sahip oluşu ve onun onayını almaksızın girişimlerin geçersiz sayılması bunu ispatlar niteliktedir. Onun devlet idaresinde tayin ve azil mevzularında da etkin rol oynadığı görülmekte olup Fars'ın idaresinden sorumlu Yahya isimli bir kişinin yolsuzluk yapmak suretiyle Mehdi Billâh tarafından mahkûm edilmesi ve sonrasında Hayzürân tarafından azledilip görevine iadesi, bahsi geçen duruma örnek oluşturmaktadır. Mehdi Billâh'ın nikâhına aldığı diğer cariyelerden oğulları olduğunu bilmesine rağmen yalnızca Mûsâ El-Hâdî ve Harûnür-reşîd'in halife seçilmesini sağlaması da nüfuzunun³³ anlaşılması açısından önem taşımaktadır³⁴.

³⁰ Karan, a.g.e., s. 389; Hizmetli, a.g.m., s. 1245; Abbott, a.g.e., s. 57.

³¹ Güzel, a.g.m., s. 84.

³² Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî li'l-Âdâbi's-Sultâniyye Ve'd-Düvelî'l-İslâmiyye*, Beyrut, t.y., s. 191.

³³ Hayzürân hususi işleri için yıllık 260.000 dinar harcamakta olup ölümünün ardından servetinin 160.000.000 dirhemden biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Harûnür-reşîd annesinin

Sarayda görevli üst düzey devlet adamları Halife Mehdi Billâh'ın yanı sıra eşi Hayzürân'a da gereken saygıyı göstermişlerdir³⁵. Bunun altında kendi yetkisini tanımayan devlet adamlarının öldürülmesi, kararlarına riayet gösterenlerin de ödüllendirilmiş olmaları yatmaktadır³⁶. Halifeyle görüşmek isteyenler Hayzürânla görüştikten sonra Halife ile görüşme şansına sahip olabilmişlerdir. Kaynaklar Hayzürân'ın halife üzerindeki etki ve otoritesinin ciddi boyutlarda olduğunu gösteren bir olayda; Vâkidî, Halife Mehdi Billâh'ın huzurundayken kendisine bazı hadisler aktarmış, bu kısa sohbetin ardından Halife Mehdi Billâh, hamını Hayzürân'ı görmek istemiş ancak odasına girmeyle çıkması bir olmuştur. Odadan bir hayli öfkeli ayrılan halife, duyduğu hiddeti Vâkidî'ye anlatmak suretiyle dindirmeye çalışmıştır. Vâkidî neler olduğunu sorduğunda Mehdi Billâh,

“Hayzürân'ın yanına gittim, bana diklendi. Ayağ'a kalkıp beni tartakladı ve ‘Senden hiç hayır görmedim’ dedi. Ey Vâkidî! Allah'a yemin ederim ki ben onu bir köle tüccarından satın aldım. Benim yanına gelince makam ve mertebe sahibi oldu, itibar kazandı. Benden sonra da her iki oğlunu (Hâdi ve Harun) veliaht ilan etti” demek suretiyle duyduğu sitemi dile getirmiştir. Buna mukabil Vâkidî, halifeye: *“Ey mü'minlerin emîri! Resûlullah (s.a.v.), bu gibi kadınlar hakkında şöyle buyurmuştur: Onlar, kerem sahibi kimseleri mağlup ederler. Ama alçak karakterli erkekler de onları mağlup ederler. Resûlullah (s.a.v.), başka bir hadisinde şöyle buyurmuştur: Sizin en hayırlınız, ailesine hayırlı olanınızdır. Ben de sizin, ailesine en hayırlı olanınızım. Doğrusu kadın eğri kaburgadan yaratılmıştır. Onu düzeltmeye kalkarsan kırarsın”* diyerek kendisini rahatlatmaya çalışmıştır.

Anlatılanlardan bir hayli etkilenen Mehdi Billâh, Vâkidî'yi aktardıklarından ötürü ödüllendirmek istemiş, kendisine 2 bin dinar bağışlanmasını buyurmuştur³⁷. Bu olay her ne kadar alevî bir anlaşmazlık olarak görülse de Hayzürân'ın bu tavrı tehlikenin sinyalini açıkça göstermektedir³⁸. Vâkidî, anlatımını şu şekilde sürdürmektedir: *“Oradan ayrılıp evime gittiğimde kapıya*

ölümünden sonra onun servetinin hepsini hayır işleri yerine kendi harcamaları için kullanmıştır. Bkz; Abbott, *a.g.e.*, s. 139.

³⁴ Karan, *a.g.e.*, s. 389, 390.

³⁵ Güzel, *a.g.m.*, s. 84, 85.

³⁶ Güzel, “İlk İki Asırda...”, s. 1389.

³⁷ Ataş, *a.g.m.*, s. 494.

³⁸ Karan, *a.g.m.*, s. 390.

varır varmaz Hayzürân'ın elçisi bana yetiştirdi ve bana bir miktar para ve birkaç takım elbise verdi. Hayzürân bana, bu para ve elbiseleri bir şükran ifadesi olarak göndermişti." Böylelikle, nakledilen hadislerin etkisi altında kalan Mehdî Billâh eşine sevecen yaklaşmaya başlamış, bu durumdan bir hayli hoşnut olan Hayzürân ise verdiği nasihat içerikli hadislerden ötürü Vâkidî'yi ödüllendirmek istemiştir³⁹.

Müzakere etmeyi *rahmet kapısı, bereketin anahtarı* şeklinde açıklayan ve bu konunun önemine vurgu yapan Halife Mehdî Billâh, devlet meselelerine dair mevzuları saray erkâmı ve üst düzey devlet adamlarına danışarak veya ilim ve fazilet ehli kimselerle konuşarak çözümlenmiş olsa da çoğunlukla veziri Rebî ve Hayzürânla müzakere etmeyi tercih etmiştir. Hayzürân'ın yönlendirmesi sonucunda da Musâ EL-Hâdî ile Harûnür-reşîd veliaht olarak ilan edilmişlerdir. Hayzürân her ne kadar oğullarının önünü açmaya çalışmışsa da bu süreçte Mehdî Billâh ile fikir ayrılığına düştüğü bilinmektedir. Bazı kaynaklar İsa b. Mûsâ'nın bizzat Ebu Cafer El-Mansur tarafından veliaht seçildiğini dolayısıyla da halifelğe aday olarak gösterildiğini belirtmektedir. 166/783 yılında Harûnür-reşîd'in emrinde düzenlenen Bizans seferi ve bu seferden elde edilen başarı Mehdî Billâh'ı mutlu etmiş olmalı ki, Mûsâ EL-Hâdî'den sonra Harûnür-reşîd'in halifelğinde karar kılınmıştır. İsa b. Mûsâ'ya birkaç dönüm arazi ile 10 milyon dirhem para vermek suretiyle onun halifelik makamı önündeki varlığını ortadan kaldırmıştır⁴⁰.

4. Evlatları Döneminde İdareci Kimlik İle Hayzürân

Mehdî Billâh, Hayzürân'dan doğma oğullarını kendisinden sonra veliaht ilan etmişse de Hayzürân'ı rahatsız eden bir durum daha vardır. O da oğlu Mûsâ EL-Hâdî'nin idari işlerde kendisine söz hakkı tanımaması ihtimalidir. Bu nedenle Hayzürân uzlaşabileceği oğlu Harûnür-reşîd'in halife olmasını daha çok desteklemiştir⁴¹. Bu doğrultuda da Mehdî Billâh Hayzürân'ın

³⁹ Ataş, a.g.m., s. 494.

⁴⁰ Güzel, a.g.m., s. 85; Ataş, a.g.m., s. 493.

⁴¹ Ebu'l-Hasen Ali b. Huseyn el-Mesûdî, *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Neşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut 1987, s. 332-333.

etkisinde kalarak diğer oğlunu daha çok desteklemiştir. Fakat bu destek sonraki süreçte Mûsâ El-Hâdî'nin annesine öfke duymasına neden olacaktır. Veliâht ilanından kısa bir süre sonra Mehdi Billâh'ın ölümü birçok ihtilafa yol açmıştır⁴². Anlatılanlar çerçevesinde Mehdi Billâh, Mûsâ El-Hâdî'ye kardeşinin halife olacağını haber verip onu Bağdat'a davet etmiş, durumu kabullenemeyen Hâdî tavrı dolayısıyla babasının tepkisini çekmiştir. Cezalandırılmasına karar verildiği sırada Cürcân'a⁴³ giderken 169/785 tarihinde Mâsebezân'da beklenmedik biçimde hayatını kaybetmiştir.

Bu noktada Mehdi Billâh'ın avda iken meydana gelen bir olay neticesinde ölmüş olabileceği ihtimali üzerinde de durulmaktadır. Buna göre ava bir hayli merakı olan Mehdi Billâh, Cürcân istikametinde yol alırken, avlanabilmek adına güzergâhtaki mekânları gözüne kestirmiş, bu vesileyle ağır hareket etmiştir. Bu sırada yanında bulunan köpeğinin hareketlendiğini ve yanından uzaklaşarak ormana doğru kaçtığını gören Mehdi Billâh, atıyla birlikte köpeğini takibe koyulmuş ancak atının saldırısına uğrayarak ölmüştür⁴⁴. Mehdi Billâh'ın zehirlenerek can verdiği yönünde bilgilere de isabet edilmektedir. Bunun yanı sıra geçirdiği bir hastalık nedeniyle vefat ettiği, bu sırada Mûsâ El-Hâdî'nin de Musul seferinde olduğu, Hayzürân'ın, ölüm hadisesinin ardından vezirlerle bir araya gelip alınacak tedbirleri münaakaşa ederek, ayaklanma girişiminde bulunma ihtimallerine karşı askerlere iki senelik ücretlerini peşin ödediği de belirtilen görüşler arasındadır⁴⁵.

Mehdi Billâh'ın ölümü sonrası her ne kadar Harûnür-reşîd'in halife ilan edilmesi gerektiyse de üst rütbeli kişiler tarafından Mûsâ El-Hâdî'nin halife olmasına karar kılınmıştır. Halifeliliği kendisine bildirilen Mûsâ El-Hâdî, ikamet ettiği Cürcân'dan ayrılarak Bağdat'a oradan da annesinin gözetiminden uzak İsbad'a yerleşip tahtına oturmuştur. Hayzürân devlet idaresindeki otoritesini bu dönemde de devam ettirmiştir. Bu-

⁴² Güzel, a.g.m., s. 85-86.

⁴³ Cürcân: Hazar denizinin güneydoğusunda tarihi bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalet. Bkz. Rıza Kurtuluş, "Cürcân", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 131-132.

⁴⁴ Abbott, a.g.e., s. 87, 89.

⁴⁵ Ataş, a.g.m., s. 495; Karan, a.g.m., s. 391.

nun altında devlet ricalinin Hayzürân'a olan yakınlığı sebebiyle Hâdî'nin annesinin idaresine bir süre kayıtsız kalmakla yetinmesi yatmaktadır⁴⁶. Elbette bu durum uzun sürmemiş annesinin her geçen gün artan istek ve emirlerinden son derece rahatsız olan Hâdî, annesine sitemde bulunmuşsa da Hayzürân bu tavrı dikkate almamış ve uygulamalarına devam etmiştir⁴⁷. Durumdan rahatsızlık duyan Hâdî, devlet ileri gelenleriyle bir toplantı tertip ederek onları annesine biat etmemeleri noktasında sert bir dille uyarmıştır⁴⁸. Hâdî toplantı sonrasında adamlarından birini annesinin hizmetlisi olarak görevlendirmiş böylece onun her hareketini yakından takip etmeyi planlamıştır⁴⁹.

Her ne yaparsa yapsın annesiyle baş edemeyen Halife, çareyi annesinin hayatına son vermekte bulmuş ve bu düşüncesini tatbika koyulmuştur. Hâdî, planı gereğince hizmetlilerinden birini, Hayzürân'ın yemeğine zehir koymakla görevlendirmiştir. Ancak yemeği önüne sunulduğu vakit bu durumdan kuşkulanan Hayzürân, yemeğin bir köpeğe verilmesini emretmiş, yemeği yiyen köpek peşi sıra can vermiştir. Zehirlenme olayını bilhassa danışmanı Halise'nin haber vererek Hayzürân'ı kurtardığı yö-

⁴⁶ Ataş, a.g.m., s. 495; Güzel, a.g.m., s. 87.

⁴⁷ Ataş, a.g.m., s. 496. Hatta bir defasında Hayzürân, kendisinden Gıtrif'in valiliğini onaylamasını istediğinde buna mukavemet etmemiş ancak annesinin bu konudaki direnmelerine tahammül edemeyerek, valiliğinin onaylanmasına karşılık Gıtrif'in kızıyla yapmış olduğu evliliği sonlandıracağını şart koşmuştur. Esasen annesi Hayzürân bu duruma aldırış etmediği gibi saygı göstermiş, buna mukabil Mûsâ El-Hâdî Gıtrif'in valiliğini tasdik etmiştir. Bkz; Güzel, "İlk İki Asırda...", s. 1389. Hayzürân'ın bir gün Abdullah b. Mâlik adına aracı olmasını istediğinde Mûsâ El-Hâdî buna itiraz etmiş ancak bunu kabullenmek istemeyen Hayzürân oğluna "*Bu hacet Abdullah b. Mâlik içindir. Çünkü ben ona kefil oldum. Verdiğim sözün yerine getirilmemesinden utanırım*" demek suretiyle karşı koymuştur. Mûsâ El-Hâdî ise ölkesini şu sözlerle dile getirmiştir: "*Sen neden onlara söz veriyorsun ve hacetlerine kefil oluyorsun? Melik mertebesindeki insanlar senin kapıda ne arıyorlar? Senin yapman gereken şey evde eğe ve pamuk ile uğraşmak, Kur'an ve ibadetle meşgul olmaktır. Melikleri selamlamak, insanların hacetlerini gidermek ve kapıda nakipler tutmak senin işin değildir. Artık senin kapına kimse gelmediğini görmeyeyim*". Maruz kaldığı laflar karşısında Hayzürân ağlamaklı bir şekilde Mûsâ El-Hâdî'nin huzurundan ayrılmıştır. Bazı kaynaklar Hayzürân'ın bu olay üzerine oğlu Mûsâ El-Hâdî'nin huzuruna çıkmamaya ant içtiğini, onunla hiçbir surette müzakere etmediğini ve saraydan ayrıldığı ifade etmektedir Ataş, a.g.m., s. 496; Güzel, a.g.m., s. 87.

⁴⁸ İbnü't-Tiktaka, a.g.e., s. 189; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, C. II, İstanbul 1987, s. 340; Ataş, a.g.m., s. 496.

⁴⁹ Güzel, "İlk İki Asırda...", s. 1389.

nünde kaynaklarda bilgiler yer almaktadır⁵⁰. Durum karşısında hayrete düşen Hayzürân, bu işte oğlunun parmağı olduğunu anlamıştır⁵¹. Kaynaklar bu konuda “*pirinci yeseydi ondan kurtulup rahat edecektim, annesi hayatta olan bir halife ne zaman felah bulunmuş ki*” şeklindeki temennisine özellikle temas etmişlerdir⁵². Her şeyin açıklığa kavuşmuş olması Hâdî’yi daha da arsızlaştırmış kardeşi Harûnür-reşîd’in bertaraf edilmesiyle annesinin desteksiz kalabileceğini düşünmüştür. İkili arasındaki şu diyalog durumu gözler önüne sermektedir: Hâdî: “*Ey Harun! Gerçekten veliaht olmak istiyor musun?*” diye sorduğunda, Harûnür-reşîd: “*Evet, vallahi istiyorum. Eğer veliaht olur sonra da halifelîğe geçersen senin münasebetini kopardığım kimselerin gönüllerini kazanacağım. Kendilerine haksızlık ettiğın kimselere adaletle davranacağım, kızlarını da oğullarımla evlendireceğim*” demiştir. Aldığı cevaplar üzerine Hâdî, kendisinden sonra halife olarak oğlu Cafer’in idareye gelmesini istemiştir⁵³. Bu konuda devlet ile gelenlerinin de onayını alan Hâdî amacına ulaşmadan vefat etmiştir⁵⁴.

⁵⁰ İbnü’l Esir, a.g.e., s. 194; Abbott, a.g.e., s. 117.

⁵¹ Ataş, a.g.m., s. 496.

⁵² Hizmetli, a.g.m., s. 1246.

⁵³ El-Mesûdî, a.g.e., s. 342-343; Bu hususta Mûsâ El-Hâdî’nin dikkat çekmemek adına kardeşi Harûnür-reşîd’i Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ile birlikte esir ettiğî bilgisine de kaynaklarda temas edilmektedir. Bkz; Güzel, a.g.m., s. 88.

⁵⁴ Ataş, a.g.m., s. 497; Taberî ise oğlu Mûsâ El-Hâdî’nin planını öğrenen Hayzürân’ın, bu planın uygulanmasını önlemek adına bir hizmetlisini Mûsâ El-Hâdî’nin odasına gönderdiğini ve onu boğarak öldürmesini istediğini belirtmektedir. Buna mukabil Zehebî Hayzürân’ın tıpkı daha önce kendisine yapıldığı gibi, oğlunu zehirlemek suretiyle ortadan kaldırdığını ifade etmektedir⁵⁴. Nitekim Evzâi bu görüşe temas etmekte ve bunun sebebinin Mûsâ El-Hâdî’nin Harûnür-reşîd’e zarar verebileceğî yahut öldürebileceğî ihtimalinden kaynaklandığını ifade etmektedir ki ölüm hadisesini haber aldıktan hemen sonra *Biz bu gece bir halifenin öleceğîni, birinin halife olacağını, bir diğêrinin de doğacağını konuşmuştuk. Hâdî öldü, Hârûn halife oldu, Me’nun da dünyaya geldi* şeklinde bir konuşma yapmış olması bu görüşü destekler niteliktedir⁵⁴.

Bu noktada bazı muhtelif eserler Hayzürân’ın otoritesinin oğlu Mûsâ El-Hâdî eliyle engellenmeye çalışılmasını, onun bir kadın olarak hem haysiyetini hem de saygınlığını himaye etme mesuliyetinden kaynaklandığına dayandırabilmektedir. Zira Mûsâ El-Hâdî hasta yatağında bulunduğu vakit yanına gelen Hayzürân’a: “*benim sana bazı şeyleri yasaklamam şeriatın gereğî değildir. Meliklik siyasetinin gereğîdir. Ben sana asi değilim. Amacım seni korumak ve iyilik etmek.*” şeklinde bir telinde bulunmuş olması da bu görüşü destekler niteliktedir⁵⁴. Güzel, “İlk İki Asırda...”, s. 1390; Ataş, a.g.m., s. 497, 498.

⁵⁴ Cemâlüddin Ebül-Mehâsin Yûsuf el-Atabekî İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü’z-Zâhira fi Mülûki Mısır ve’l-Kahira*, Kahire 1963, s. 58-59; İbnü’l Esir, a.g.e., s. 194; Hizmetli, a.g.m., s. 1247;

Mûsâ El-Hâdî'nin ölümüyle beraber 170/786 senesinde Abbasi halifesi Harûnür-reşîd olmuş⁵⁵, küçük yaşlardan itibaren babası Mehdî Billâh ile savaş meydanlarında bulunmuş ve babasını örnek alarak yetişmiştir⁵⁶. Harûnür-reşîd ilk olarak hocası Yahya b. Halid'i ülke meselelerine dair alacak her türlü kararda annesinin onayı olmadan hareket etmeme hususunu şart koşarak kendisine özel danışman olarak görevlendirmiştir⁵⁷.

Hayzürân her türlü siyasi ve iktisadi meselelere Harûnür-reşîd zamanında da el atmış bu kez oğlunun ona verdiği destekten oldukça memnun kalmıştır⁵⁸. Hayzürân, Hâdî zamanında kendisine cephe alan komutan ve ileri gelenleri hapsedirerek intikamını almıştır. Halifeliği süresince devleti bir hayli görkemli kılan Harûnür-reşîd ilim ve fazilet ehli kimseleri himaye etmiş, bilhassa Binbir Gece Masallarına konu olmuş birçok hadise kendisinin halifeliği dönemine isabet etmiştir. Aktarılan olayların neredeyse tamamında adının zikredilmiş olması onun dönemine ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Validesi Hayzürân'ı devlet idaresinde yetkili kılan ve ona sultanlık bahşeden Harûnür-reşîd, ülke meselelerinde annesine müdahil olmakla beraber kendisine daimi haklar tevcih etmekten de geri durmamıştır. Öyle ki Fazl b. Rebî isimli zâtı devlet bünyesinde vazifelendirmeye niyetlenmişse de Hayzürân'ın otoritesi karşısında buna muvaffak olamamış bilhassa annesi öldüğü vakit Divanü'l-Hatem başkanlığını Fazl'a tevcih etmiştir.

Bu hususta nüfuzunu muhafaza etmek adına boş durmayan Hayzürân ise Zübeyde isimli bir cariyeyi Harûnür-reşîd'in nikâhına aldırarak bu vesileyle onu zevcesi ile oyalama yoluna giderek otoritesini sağlamlaştırmayı tahayyül etmiş ve nitekim bunda başarılı da olmuştur. Zira letafetiyle kendisini bir hayli cezbeden Zübeyde, Harûnür-reşîd nazarında ayrıcalıklı bir ko-

Mehdî'nin herhangi bir hastalık ve kaza olmadığı ve aniden öldüğünü ifade eden çalışmalar söz konusu olup ortaya atılan varsayımlar akla pek de uygun gelmemektedir. Olması muhtemel onun zehirlenerek öldüğüdür ki hali hazırda ilan ettiği bir veliahtın varlığı söz konusuyken.

⁵⁵ İbnü'l Esir, s. 193; Clot, *a.g.e.*, s. 27.

⁵⁶ Mermisi, *a.g.e.*, s. 71.

⁵⁷ Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 234; Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, c. III, 1979, s. 273-274; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, s. 200; Nahide Bozkurt, "Harunürreşid", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XVI, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 259; Ataş, *a.g.m.*, s. 498.

⁵⁸ Karan, *a.g.m.*, s. 392; Ataş, *a.g.m.*, s. 498.

numa yerleştirilmiş bundan dolayıdır ki Harûnür-reşîd zamanının büyük bir bölümünü *Kasrî'l Huld* adı verilen dairesinde, zevcesi Zübeyde'nin yanında bulunmak suretiyle geçirir olmuştur⁵⁹.

Hayzürân 173/789'da elli yaşlarındaiken vefat etmiştir. Cenaze namazını kıldırın halife Harûnür-reşîd, cenaze alayının başında defnedileceği Rusafe'deki sonradan Hayzürân'ın adıyla anılacak olan Kureyş mezarlığına kadar yürümüştür⁶⁰. Halife anesinin vefatı sonrası ilk iş vezirlik mührünü Bermekîlerden Yahya'dan alıp Fazl b. Rebi'ye vermiştir. Anlaşılan yeni halife Hayzürân'ın sağlığında bunu düşünmüş ancak onun karşı çıkması yüzünden yapamamıştı. Harûn'un diğer bir icraatı ise Hâdî'nin veziri İbrahim el-Harrani'nin tutuklanıp mallarının müsadere edilmesidir⁶¹.

Sonuç

Tarih boyunca hayatın kendisine sunmuş olduğu bütün güçlüklerle baş edebilmiş, konumu toplumların kendisine yaklaşımlarıyla biçimlenmiş olan kadınların, devlet yönetimine etki ederek, tahta çıkıp sultanlık yaptıkları bilinmektedir. Öyle ki bu durum erkek egemenliğin hâkim olduğu Arap toplumlarına da sirayet etmiştir. İslam devletlerinde kadınların ülke meselelerinde söz sahibi olamayacağı şeklindeki genel kabulün aksine halife hatunlarının bilhassa da validelerinin ülke meselelerine dâhil oldukları, üstelik nüfuzlarının halifeleri dahi gölgede bırakacak kadar etkin olduğu açıktır. Devletin teamülüne açıktan yapmış oldukları müdahaleler tarihi belgelere de sirayet etmiş olan bu kadınlar gerek siyasal gerekse sosyal yönden erkeklerle ayırım içerisinde bulunmadıkları gibi icap edildiği takdirde ülke idaresini devralmaktan dahi geri durmamışlardır.

Bu hususta tarihte dikkat çeken önemli bir isim vardır ki oda Abbasi devletinin ilk kadın sultanı olan Hayzürân'dır. Maruz bırakıldığı köle statüsünden, Ümmüveled unvanına mazhar olmuş bir sultan kimliğine bürünen, gerek marifeti gerekse letafeti

⁵⁹ Ataş, a.g.m., s. 498; Güzel, "İlk İki Asırda...", s. 1390; Karan, a.g.m., s. 393.

⁶⁰ Clot, a.g.e., s. 36; Kırbıyık, "Hayzürân", s. 106-107.

⁶¹ Clot, a.g.e., s. 36-37.

ile efendisi Mehdi Billâh'ı etkisi altına alarak otoritesini sağlamlaştırma yoluna giden Hayzürân, Mûsâ El-Hâdi ve Harûnür-reşîd adında iki erkek halifenin annesi mertebesine ulaşmak suretiyle bu etkisini daimileştirmiştir. Mehdi Billâh üzerindeki tesiratını, halifelikleri süresince oğulları üzerinde de sürdüren Hayzürân, yönetime dâhil olmuş, ülke meselelerine dair mühim konularda söz sahibi olmaktan da geri durmamıştır.

Güzelliği ve zekâsıyla öne çıkan, devlet idaresini bilen ve dirayetli bir kadın olarak tarif edilen Hayzürân, İslam geleneğinde iktidara dâhil olma ve toplumları yönetme hususunda ilk olması bakımından tarihte yerini almış, böylelikle kadınların devlet başkanı olamayacağı söylemi ve dönemin katı hükümlerine aldırış etmeyerek tarihin akışına müdahale etmeyi başarmıştır. Efendisi Mehdi Billâh ile oğlu Harûnür-reşîd'in halifelikleri süresince sahip olduğu ayrıcalıkları yerinde ve zamanında kullanmasını bilen ve bir kadının da ülke meselelerinde söz sahibi olabileceğinin en güzel örneğini Hayzürân teşkil etmektedir. İyi bir yönetim sergileyerek, stratejik zekâsıyla toplumunun bütün ferdi-ni huzur içinde yönetebilmiş, iyi idaresiyle, hayırsever oluşuyla, devletini barış içinde tutma arzusuyla hareket etmiş bir sultan olmuştur.

KAYNAKÇA

ABBOTT, Nabîa, *Hayzuran ile Zübeyde Bağdat'ın İki Kraliçesi*, Çev. Suat Kaya, Yurt Kitap Yayın, Ankara 1999.

ACAR, Hasan, "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, c. VI /sy. 21 2019, ss. 1-17.

BOZKURT, Nahide "Harunürreşid", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, TDV Yayınları, İstanbul 1997, ss. 258-261.

CLOT, Andre, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Çev. N. Demirtaş, İstanbul 2007.

EBU'L FEREC, Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Neşr. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1992.

GÜZEL, Ahmet, "Kadınların Siyasete Etkisi Bağlamında Hayzürân Örneği", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 12, 2017, ss. 81-91.

GÜZEL, Fatih, "İlk İki Asrında Abbâsî Devlet Yönetiminde Kadınların Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. XIII /sy. 69, 2020, ss. 1-9.

HARMAN, Ömer Faruk, "Kadın", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, ss. 82-86.

HASAN İBRAHİM HASAN, *İslâm Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, c. II, İstanbul 1987.

HİZMETLİ, Mustafa, "Abbasiler Döneminde Kadının Siyasetteki Rolü: Harunür-reşid'in annesi Hayzurân ve eşi Zübeyde Örneği", *3rd International Eurasian Conference on Sport Education and Society* (15-18 November 2018, Mardin-TURKEY), ss. 1-8.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnis, *Târîhu İbn Haldûn*, c. III, 1979.

İBN TAĞRİBERDÎ, Cemâlüddîn Ebül-Mehâsin Yûsuf el-Atabekî, *en-Nücümü'z-Zâhira fi Mülûki Mısr ve'l-Kahira*, Kahire 1963.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddîn Ebü'l-Hasan, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. V, Hikmet Neşriyat 2008.

İBNÜ’T TİKTAKA, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî fi’l-Âdâbi’s-Sultâniyye Ve’d-Düveli’l-İslâmiyye*, Beyrut, t.y.

KAPANOĞLU, Sedef, *Çin’de Kadın İmgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

KARAN, Cuma, “Abbasi Sarayında Ümmüveledlerin Yönetime Etkisi: Hayzürân, Şağab ve el-Kahramâniye Örneği”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, sy. 54, 2020, ss.1-24.

KIRBIYIK, Kasım, “Hayzürân”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XVII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, ss. 106-107.

ATAŞ Hacı, “Hayzürân’ın Halife Hâdî ile İktidar Mücadelesi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. VI/sy. 2, 2020, ss. 486-502.

KİTAPÇI, Zekeriya, *Abbâsî Hilâfesinde Selçuklu Hanımları ve Türk Sultanları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1997.

KURTULUŞ, Rıza, “Cürcân”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 131-132.

KÜÇÜK, Raşit, “Abdullah b. Mübârek”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. I, TDV Yayınları, İstanbul 1988, ss. 122-124.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Sakî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 10-11.

MERNİSSİ Fatıma, *Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, Çev. M. Ali Kayabal, Filiz Nayır, Cep Kitapları, İstanbul 1991.

MESUDÎ, Ebü’l-Hasen Ali b. Huseyn, *Mürüccü’z-Zehab ve Meâdinü’l-Cevher*, Neşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut 1987.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Taberistan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2010, ss. 322-323.

PARLATIR, İsmail, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Bellekten*, S. 187, 1983, ss. 1-26.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr-üt, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, c. VIII, Beyrut 1987.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Bermekiler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, ss. 517-520.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Fazl b. Yahyâ el-Bermekî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995, ss. 276.

ZİHNÎ, Mehmet *Meşâhirü'n-Nisâ*, Çev. Bedreddin Çetiner, Şamil Yayınevi, İstanbul 1982.